

Dr Ryszard Szarfenberg
Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski
www.ips.uw.edu.pl
r.szarfenberg@uw.edu.pl

Globalne strategie rozwoju społecznego (wersja 1.0, 10.03.09)

Wprowadzenie

W polskim myśleniu o polityce społecznej pojęcie rozwoju i postępu społecznego ma ugruntowane miejsce m.in. ze względu na refleksję teoretyczną Jana Daneckiego. Definiował on politykę społeczną poprzez powiązanie jej z umiejętnością wyboru celów rozwoju oraz organizowaniem procesów postępu społecznego (1980). Wszechstronny postęp jako cel polityki społecznej wskazywany był również przez Kazimierza Secomskiego, będącego też zwolennikiem zintegrowanego pojęcia polityki społeczno-ekonomicznej (1967; 1978, s. 44). Nieco inne podejście do tych zagadnień prezentuje James Midgley, który wyraźnie odróżnił tradycyjne ujęcie polityki społecznej skoncentrowane na administracji socjalnej od strategii rozwoju społecznego (1995). W związku z tym pojawia się interesujące zagadnienie relacji między polityką społeczną a rozwojem społecznym.

Myślenie o rozwoju społecznym przez długi czas musiało konkurować z dominującą koncepcją kładącą nacisk na rozwój gospodarczy, co w zawężających perspektywach sprowadzało się do koncentrowania uwagi na wzroście gospodarczym mierzonym jedną z miar dochodu narodowego, np. produktem krajowym brutto (PKB). Wiara w to, że strategia wolnorynkowa w ujęciu krajowym, jak i międzynarodowym jest w tym przypadku optymalna (podejście nazywane neoliberalnym¹) od razu spycha klasyczną państwową politykę społeczną opartą na gospodarce planowej i metodach administracyjnych, czyli działającą głównie poza rynkiem, na margines. W najlepszym razie staje się ona służącą polityki gospodarczej, ale jej cele zawsze są drugorzędne w stosunku do celów gospodarczych.

Nie jest to ujęcie bezpodstawne o ile rozumie się politykę społeczną głównie w kategoriach dzielenia tego, co zostało ściągnięte z aktywności gospodarczej za pomocą instrumentów obowiązkowego opodatkowania i oskładkowania dochodów prywatnych podmiotów fizycznych i prawnych. Dodatkowo wzmacnia je założenie, że największy możliwy dochód łączny osiągnąć jest w gospodarce o największym stopniu swobody działalności gospodarczej, a podatki i inne obowiązkowe daniny publiczne zakłócają bodźce do przedsiębiorczości, pracy i oszczędzania. Przy odmiennym układzie założeń, czyli polityka społeczna jako czynnik produkcyjny (reprodukcja siły roboczej w sensie fizycznym, motywacyjnym i kwalifikacyjnym) oraz czysta strategia wolnorynkowa jako gorsza od strategii mieszanych, podejście to traci przynajmniej część swoich uzasadnień.

Kontrowersje wokół neoliberalnych teorii i wynikających stąd strategii rozwojowych (Waszyngtoński Konsensus i programy dostosowania strukturalnego Międzynarodowego Funduszu Walutowego) doprowadziły w latach 90. do uznania w społeczności międzynarodowej idei rozwoju społecznego, czego wyrazem była popularność raportów o rozwoju społecznym świata UNDP oraz Światowy Szczyt na Rzecz Rozwoju Społecznego w Kopenhadze (1995 r.). Nie tyle jednak chodziło o zupełne pominięcie aspektów gospodarczych, ale raczej o przywrócenie właściwych proporcji w rozkładaniu akcentów w

¹ Utożsamiane z myślą i zaleceniami takich ekonomistów, jak Milton Friedman czy Friedrich A. von Hayek.

strategiach rozwojowych oraz uczynieniu ich bardziej wszechstronnymi. Uwzględniać miały nie tylko wymiar gospodarczy rozwoju i opierać się na teorii mniej jednostronnej niż to miało miejsce w doktrynach uznających wolny rynek za najlepszy z możliwych światów.

Dodatkowym impulsem do takiego zwrotu była rosnąca świadomość szkodliwego wpływu, jaki działalność gospodarcza ludzi ma na ich własne środowisko życia, zasoby naturalne, jak i na dziką przyrodę (idea rozwoju zrównoważonego, który nie pozbawia perspektyw rozwojowych przyszłych pokoleń). Ponadto w myśleniu o rozwoju coraz większe znaczenie miała idea partycypacji w procesach rozwojowych i ich projektowaniu tych, którym miały one przede wszystkim służyć, a mianowicie ubogich i wykluczonych rodzin, zbiorowości, całych krajów i regionów.

Idea rozwoju społecznego

Najsilniejszym przejawem nowego myślenia o rozwoju było wydanie pierwszego *Human Development Report* (HDR) przez Program NZ do spraw Rozwoju w 1990 r. Zespołem autorskim kierował Mahbub ul Haq, ważna postać już w Banku Światowym w latach 70.² W pojęciu *human development* (tłumaczone jako „rozwój społeczny”) połączono ze sobą koncepcję rozwoju jako zaspokajania podstawowych potrzeb oraz jako poszerzania ludzkich możliwości (*capabilities* Amartii Sena³, pojęcie rozwijane m.in. przez Marthę Nussbaum). Pierwsza z nich uwzględnia znaczenie poprawy warunków życia, a druga zwiększania autonomii ludzi poprzez rozwój. Z tym podejściem wiąże się również nowy sposób pomiaru rozwoju uwzględniający poza dochodem narodowym wykształcenie i zdrowie (*Human Development Index*).

W koncepcji rozwoju społecznego w jego centrum powinien znajdować się człowiek, a nie dochód narodowy (*human-centered development*):

- „ludzie są rzeczywistym bogactwem narodu. Podstawowym celem rozwoju jest stworzenie środowiska umożliwiającego (*enabling*) ludziom długie, zdrowe i twórcze życie” (HDR 1990: 9);
- „Rozwój ludzki jest procesem poszerzania ludzkich wyborów. Najbardziej zasadnicze z nich to prowadzenie długiego i zdrowego życia, bycie wykształconym i cieszenie się przyzwoitym standardem życia. Dodatkowe wybory to polityczna wolność, zagwarantowane praw człowieka i szacunek dla samego siebie” (HDR 1990:10);

W HDR z 1994 r. stwierdzono, że potrzebny jest nowy paradygmat rozwoju – trwały lub zrównoważony rozwój społeczny (*sustainable human development*): „który postawi człowieka w centrum rozwoju, chroniącego zarówno szanse życiowe przyszłych pokoleń, jak i szanse pokoleń obecnych oraz szanującego systemy naturalne, od których zależy wszelkie życie”. Idea rozwoju, który jest zrównoważony i trwały (*sustainable*) zdobywa popularność pierwotnie w debacie o sprawach środowiska. Pierwszy raz użyta została w raporcie „Nasza wspólna przyszłość”, który ukazał się w 1987 r., gdy Gro Harlem Brundtland była przewodniczącą Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ.

Krytyczne spojrzenie na strategię koncentrującą się wyłącznie na osiągnięciu wzrostu gospodarczego dobrze widać w HDR z 1996 r. Wyróżniono tam cechy złego wzrostu gospodarczego (s. 2, 4):

- bezzatrudnieniowy (*jobless*): nie przynosi wzrostu zatrudnienia;
- niesprawiedliwy (*ruthless*): pogłębia nierówności społeczne;
- uprzedmiotawiający (*voiceless*): obywa się bez wolności politycznych;
- wykorzeniający (*rootless*): niszczy lokalne kultury i tożsamości;

² Jego wizja rozwoju społecznego zob. Mahbub ul Haq (1995).

³ Sen jest m.in. autorem książki pod znaczącym tytułem *Development as Freedom*, czyli „rozwój jako wolność”, w Polsce przetłumaczona pt. „Rozwój i wolność”.

- niezrównoważony (*futureless*): zagraża środowisku i dobrobytowi przyszłych pokoleń. Taki opis złego wzrostu gospodarczego czerpie wiele z idei *maldevelopment* czyli takiego rozwoju, który ma wiele negatywnych skutków ubocznych, które mogą rzucić cień na korzyści w postaci wzrostu średniego poziomu konsumpcji dóbr i usług (Danecki, 1996).

Interesujące porównanie koncepcji zaspokojenia podstawowych potrzeb (*basic needs approach*, BNA), rozwoju społecznego oraz rozwoju w ujęciu neoliberalnym przedstawiła Sakiko Fukuda-Parr (szefowa Biura HDR od 1995 r.). Koncepcje neoliberalne najlepiej oddaje wspomniany Waszyngtoński Konsensus i polityka rozwojowa Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego. Programy dostosowania strukturalnego (SAP) starego typu zostały jednak zastąpione w latach 90. przez trzyletnie strategie ograniczania ubóstwa (*Poverty Reduction Strategy Paper*), które mają zapewnić „wzrost gospodarczy o szerokich podstawach i ograniczyć ubóstwo”.

Tabela 1. Trzy ujęcia rozwoju

	Rozwój społeczny	Neoliberalizm	BNA
Podstawy filozoficzne			
Założenia normatywne (wartości)	Bezpośrednio wyrażone	Pośrednio wyrażone	Nie w pełni określone
Koncepcja dobrostanu człowieka (<i>well-being</i>)	<i>Capabilities</i> i funkcjonowania	Użyteczność	Zaspokojenie podstawowych potrzeb
Aspekt ewaluacyjny			
Kluczowe kryterium oceny postępu	Ludzkie <i>capabilities</i> , równość w wymiarze osiągnięć, bezstronność i sprawiedliwość instytucji	Ekonomiczny dobrobyt, wzrost gospodarczy, efektywność	Ograniczenie ubóstwa pod względem dochodu i dostępu do podstawowych usług społecznych
Preferowane narzędzia pomiaru	Ludzkie osiągnięcia (<i>outcomes</i>), miary deprywacji i rozkładu	Aktywność i warunki gospodarcze, miary średnie i agregatowe	Dostęp do środków materialnych, miary deprywacji
Aspekt podmiotowości			
Ludzie w rozwoju jako środki i/lub cele	Cele i środki, ludzie jako beneficjenci i podmioty rozwoju	Środki: ludzie to zasoby ludzkie, które mają służyć gospodarce	Cele: beneficjenci rozwoju
Do jakich działań mobilizuje	Działania indywidualne i zbiorowe	Działania indywidualne	Związane z wolą polityczną i elektoratem (<i>political base</i>)
Strategia rozwoju			
Główne cele operacyjne	Poszerzanie ludzkich wyborów (w sferze społecznej, politycznej i ekonomicznej)	Wzrost gospodarczy	Rozbudowa podstawowych usług społecznych
Podział korzyści i kosztów rozwoju	Podkreślanie równości i praw człowieka wszystkich jednostek	Uwzględnia ubóstwo	Uwzględnia ubóstwo
Znaczenie praw i wolności człowieka	Prawa i wolności człowieka mają są ostatecznym celem o wewnętrznej wartości. Poszukiwanie ich	Brak wyraźnego związku. Poszukiwanie powiązań między politycznymi i cywilnymi wolnościami a	Brak wyraźnego związku

	instrumentalnego znaczenia dla postępu społecznego i gospodarczego	wzrostem gospodarczym	
--	--	-----------------------	--

Źródło: S. Fukuda-Parr (2003), s. 311.

Podsumowanie różnych koncepcji rozwoju przedstawił też Alain de Janvry. Za zasadnicze dla rozwoju może być uznane (2003):

- Dochód i jego wzrost.
- Zmniejszanie ubóstwa.
- Zmniejszanie nierówności i niesprawiedliwości.
- Zmniejszanie ryzyka wystąpienia czynników szkodliwych dla dobra i interesów ludzi oraz ograniczanie skutków ich wystąpienia (działania na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa ludzi).
- Zaspokojenie podstawowych potrzeb (np. żywnościowych, mieszkaniowych, edukacyjnych, zdrowotnych).
- Zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi ze względu na dobro przyszłych pokoleń.
- Jakość życia.

Pierwsze z tych podejść ma charakter wąsko ekonomiczny, a kolejne coraz bardziej wykraczają poza taki układ odniesienia. W przypadku jakości życia można już uwzględnić bardzo wiele różnych wartości, jest to ujęcie najszersze.

Czasem podejmowano próby bezpośredniego zdefiniowania rozwoju społecznego lub ogólnego określenia jego celów. Oto przykłady dwóch takich definicji:

- „Celem rozwoju społecznego jest dobrobyt ludzi, taki jakim go oni rozumieją”, zaspokajanie potrzeb ludzi poprzez tworzenie i zmienianie instytucji (w tym wartości, zachowań i motywacji ludzi) (F. J. Paiva, za Cummings, 1983, s. 15)
- Rozwój społeczny „ma dwa powiązane wymiary: pierwszym jest rozwój potencjału (*capacity*) ludzi do stałej pracy na rzecz dobrobytu własnego i społeczeństwa; drugim jest zmiana lub rozwój instytucji społeczeństwa, tak aby ludzkie potrzeby były zaspokojone na wszystkich poziomach, szczególnie na najniższym, poprzez proces poprawiania ludźmi a instytucjami społeczno-gospodarczymi” (F. J. Paiva, za Lowe, 1995, s. 2169)
- „Proces planowych zmian społecznych zaprojektowanych, aby wspierać ludzki dobrobyt w kontekście wszechstronnego rozwoju gospodarczego” (Midgley, 1995, s. 25-26)

Wspólny zestaw wątków w myśleniu o rozwoju społecznym w jednej z propozycji został podsumowany następująco (R. Meinert i E. Kohn, za Lowe, 1995, s. 2168-2169).

- Tworzenie i/lub zmienianie instytucji, aby bardziej odpowiadały ludzkim potrzebom.
- Uwzględnianie czynników z poziomu makro (system społeczny), jak i mikro (zachowania jednostek) oraz ich współdziałania.
- Zaangażowanie na rzecz sprawiedliwości społecznej, współpracy, uczestnictwa i równości.
- Uznanie, że sam wzrost gospodarczy nie jest wystarczający.
- Nieufność wobec zapożyczania, transferowania lub narzucania nieodpowiedniej technologii.

Z kolei Richard Estes pisał o praktyce rozwoju społecznego w kontekście różnych poziomów działania – od jednostek i małych grup do szczybla globalnego.

Tabela 2. Poziomy i praktyka rozwoju społecznej

Poziom ludzkiego działania	Praktyka rozwoju społecznego
Jednostka i grupa	upodmiotowienie poprzez samopomoc, pomoc wzajemną, uświadamianie
Konflikty między jednostkami i grupami	rozwiązywanie, łagodzenie
Instytucji	humanizacja istniejących, powoływanie nowych bardziej odpowiadających potrzebom
Spółeczności	animowanie, pobudzanie do uczestnictwa w zaspokajaniu potrzeb członków
Narodu	integracja instytucji społecznych, gospodarczych, politycznych na wszystkich poziomach organizacji państwa
Regionu	integracja instytucji społecznych, gospodarczych, politycznych na wszystkich poziomach organizacji w międzynarodowym środowisku, np. UE
Świata	nowy system stosunków międzynarodowych sprzyjający pokojowi, sprawiedliwości, zaspokojeniu podstawowych potrzeb i ochronie zasobów planety

Źródło: R. Estes (1998), s. 5

Z tego krótkiego przeglądu myślenia o rozwoju społecznym można wyciągnąć wniosek, że nie ma jasności co do szczegółów tej koncepcji. Z pewnością jednak jest to ujęcie rozwoju pretendujące do bycia wszechstronnym.

Globalne strategie rozwoju społecznego – poszukiwanie przykładów

Ze względu na wieloznaczność pojęcia rozwoju społecznego i w związku z tym trudności w ustaleniu celów strategicznych, które mogą też być realizowane na różne sposoby i w różnych skalach, poszukiwanie jednoznacznych przykładów strategii społecznej jest utrudnione. Będę się tu kierował głównie tym, że autorzy pewnych strategii sami nawiązywali do pojęcia rozwoju społecznego lub tak interpretowano ich podejście.

Jak wspomniałem pojęcie *human development* tłumaczy się u nas jako „rozwój społeczny”, a więc w światowych i krajowych raportach o *human development* można szukać strategii rozwoju społecznego. W dokumentach tego rodzaju może dominować warstwa diagnostyczna, ale zwykle też zawierają one pewne zalecenia, na podstawie których można budować myślenie strategiczne. Przykładowo w polskim raporcie o rozwoju społecznym z 2007 r., część IV nosi tytuł „Wnioski i rekomendacje” i ma objętość 20 stron. Jak sam tytuł wskazuje mamy tam jednak przemieszane wnioski, poprzedzone jeszcze długą listą braków danych do pełnej diagnozy, oraz ogólne rekomendacje w rodzaju: „Wydaje się potrzebne opracowanie strategii rozwoju kształcenia ustawicznego dorosłych, ujmującej całość wiążących się z nim problemów” (UNDP, 2007, s. 201). Akurat ten cytat może dowodzić, że same raporty o rozwoju społecznym raczej nie są strategiami rozwoju społecznego, mają głównie pobudzać do tworzenia takich strategii, będąc przede wszystkim przyczynkiem czy elementem diagnozy.

Bardziej klarownym przykładem wydaje się Deklaracja i Program Działań uchwalone przez Światowy Szczyt na Rzecz Rozwoju Społecznego w 1995 r. Kolejnym zaś jest Milenijna Deklaracja o Rozwoju ONZ oraz zawarte w niej cele rozwoju. W Deklaracji używano jednak samego słowa „rozwój”, albo mowa była o rozwoju gospodarczym i społecznym, najczęściej zaś o rozwoju zrównoważonym. Co do celów rozwoju wymieniono ich kilka i z pewnością jest to zestaw społeczny. Same cele, choćby uszczegółowione (8 celów, 21 zadań, ponad 60 wskaźników) to jeszcze nie strategia, dlatego należy uzupełnić je

planem realizacji. Pierwszym dokumentem, w którym próbowano odpowiedzieć na pytanie, jak te cele osiągnąć była „mapa drogowa” realizacji Deklaracji Milenijnej (ONZ, 2001). Drugim był światowy Raport o Rozwoju Społecznym z 2003 r., przedstawiany przez jednego z pracowników UNDP w Polsce tak: „Raport zawiera szczegółowy plan działań dla realizacji Celów poprzez partnerstwo między narodami bogatymi i biednymi jako elementu niezbędnego wypełnienia tych zobowiązań” (Szczyński, 2003). Trzeci został opracowany przez zespół pod przewodnictwem znanego w Polsce ekonomisty Jeffreya Sachsa (ONZ, 2005a). Już w samej nazwie dokumentu podkreślono, że jest to „praktyczny plan”, zawierał on m.in. 10 rekomendacji. Jako że cele milenijne były sformułowane z myślą o krajach najbiedniejszych, kraje zamożniejsze, w tym Polska, opracowały własną ich wersję. Razem milenijne cele, mapa i plan stanowią coś w rodzaju globalnej strategii rozwoju społecznego.

Tym samym stwierdziliśmy, że istnieją co najmniej dwie takie strategie, pierwsza przyjęta w 1995 r. i druga z lat 2000-2005. Relacje pomiędzy nimi nie są zbyt jasne, ale jak zobaczymy dalej, druga z nich ma bardziej ograniczony zakres, koncentrując się na zadaniach najpilniejszych w krajach najbiedniejszych, co siłą rzeczy w mniejszym stopniu dotyczy problemów krajów bogatych.

Bank Światowy również od dawna wydaje swoje raporty o rozwoju świata. Tym razem chodzi o rozwój bez żadnych przymiotnikowych dookreśleń, więc można na pierwszy rzut oka uznać, że jest to wszechstronne ujęcie, zgodne z ideą rozwoju społecznego. Jak jednak wiemy, podejście skoncentrowane na tej idei (*human development*) rozwijało się niejako w opozycji do tego, które zdominowało politykę globalnych instytucji finansowych, takich jak Bank Światowy, utożsamianą z programami dostosowania strukturalnego. Można więc uznać, że początkowo strategia rozwoju tych instytucji nie była strategią rozwoju społecznego.

Stanowisko Banku Światowego ewoluowało jednak, m.in. pod wpływem Deklaracji i Programu Działań przyjętych w Kopenhadze, co przyznał jego prezes James D. Wolfensohn: „Ograniczenie ubóstwa stało się naszym ogólnym celem, a społeczna inkluzja stała się środkiem do osiągnięcia tego celu, jak i wynikiem działania na jego rzecz” (WB, 2000, s. iii. Dokument przygotowany jako wkład Banku do konferencji Kopenhaga+5). W tym samym dokumencie przedstawiono rozmaite inicjatywy podjęte przez Bank w układzie 10 zobowiązań z Kopenhagi. Jedną z nich było przyjęcie koncepcji *Comprehensive Development Framework*, czyli podejścia bardziej wszechstronnego i zintegrowanego z dużym naciskiem na partycypacyjność w opracowywaniu strategii ograniczania ubóstwa dla poszczególnych krajów oraz z podkreśleniem znaczenia społeczeństwa obywatelskiego: „We wszystkich swoich formach społeczeństwo obywatelskie jest prawdopodobnie jednym z najważniejszych czynników rozwoju” (Wolfensohn, 1999, s. 25). Interesujące, że wśród podstaw intelektualnych tego podejścia wymieniono m.in. dwa opracowania Josepha Stiglitz, wówczas głównego ekonomisty Banku Światowego, późniejszego noblistę i krytyka strategii rozwojowych globalnych instytucji finansowych.

W artykule przedstawiającym historię podejścia do rozwoju społecznego Banku Światowego (Davis, 2002) zaczyna się ona w 1973 r., a jednym z kamieni milowych była publikacja *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development* (1985, wydanie rozszerzone 1991), w której proponowano reorientację strategii rozwojowych ku rzeczywistym podmiotom rozwoju, czyli ludziom, co bardzo było bliskie idei *human centered development*. Wszystko to oznacza, że Bank Światowy również ma swoją strategię rozwoju społecznego, chociaż w nieco słabszym sensie w porównaniu ze strategią kopenhaską i celami milenijnymi. Z drugiej strony potencjał implementacyjny strategii Banku jest większy, gdyż dysponuje on globalnym funduszem rozwojowym, ma też w swoją misję wpisane ograniczanie ubóstwa na świecie.

Strategia kopenhaska

Szczyt z 1995 r. było to wielkie wydarzenie na skalę światową i w związku z tym silny bodziec do spopularyzowania pojęcia rozwoju społecznego (*social development*). Jak jednak dowiadujemy się ze wspomnianego raportu z 2005 r. był to też czas „rosnącego przywiązania do idei neoliberalnych, w szczególności koncentrowanie uwagi na wzroście i stabilizacji gospodarczej, które zostało jeszcze wzmocnione bezprecedensowo wysokim wzrostem gospodarczym w Azji oraz oznakami poprawy w Afryce i Ameryce Łacińskiej” (ONZ, 2005b, s. 63). Drugi ważnym czynnikiem był upadek niedemokratycznych ustrojów etatystycznych, takich jak PRL, oraz transformacja ustrojowa w kierunku gospodarki wolnorynkowej. Raczej nie sprzyjało to podejmowaniu globalnych działań na rzecz rozwoju społecznego.

W krótkiej części diagnostycznej programu kopenhaskiego uzgodniono listę podstawowych problemów i wyzwań przed jakimi stał wówczas świat (ONZ, 1997). Przedtem jednak podkreślono przynajmniej kilka osiągnięć – w ciągu 50 lat siedmiokrotnie wzrosło bogactwo świata, zmniejszyły się wskaźniki umieralności niemowląt, instytucje demokratyczne objęły większą część krajów, nastąpiła dekolonizacja i zniesienie apartheidu w RPA. Wśród problemów globalnych, z podkreśleniem, że sytuacja krajów najbiedniejszych i Afryki wymaga szczególnej uwagi, wskazano natomiast m.in.: pogłębiające się nierówności między bogatymi i biednymi (szczególnie między państwami); ponad miliard ludzi na świecie żyjących w skrajnej nędzy; pogarszanie się stanu środowiska światowego (co ma wzmacniać nierówności i ubóstwo); przyrost ludności świata; ponad 120 mln oficjalnych bezrobotnych na świecie (dla wielu młodych brak nadziei na znalezienie produktywnego zatrudnienia); osoby niepełnosprawne i stare są narażone na „wykluczenie społeczne, ubóstwo i marginalizację”; tragiczny los milionów uchodźców i osób przesiedlonych.

Drugi wątek Deklaracji z 1995 r. określał cele i zasady rozwoju społecznego, a ściślej „polityczną, gospodarczą, etyczną i polityczną” jego koncepcję opartą na: poszanowaniu praw i godności człowieka, równości, szacunku dla innych, pokoju, demokracji, wzajemnej odpowiedzialności i współpracy, pełnym poszanowaniu różnych wartości etycznych i religijnych oraz kulturowych korzeni społeczeństwa. Jest to zestaw wartości, który wyrażony został wielokrotnie w dokumentach ONZ, w tym również w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. Ogólny cel określono zaś tak: „popieranie postępu społecznego, sprawiedliwości oraz poprawy warunków życia (*human condition*)”. Po czym nastąpiło wyliczenie bardziej szczegółowych 21 celów i zasad, m.in.: rozwój i gospodarka koncentrować się będą na człowieku, tak aby jak najlepiej zaspokajane były potrzeby ludzi; zapewnienie przyszłym pokoleniom sprawiedliwego traktowania, ochrony i racjonalnej eksploatacji środowiska naturalnego; racjonalne i wszechstronne polityki gospodarcze stanowią podstawę trwałego rozwoju społecznego; podejmowane będą wysiłki na rzecz bardziej sprawiedliwego podziału dochodów i ułatwiania dostępu do zasobów poprzez sprawiedliwość i równość szans dla wszystkich; zarządzanie (*governance*) i administrowanie wszystkimi instytucjami publicznymi i prywatnymi, krajowymi i międzynarodowymi będzie oparte na jawności i odpowiedzialności; ludzie powinni uczestniczyć w formułowaniu, realizacji i ocenie decyzji, które kształtują życie i pomyślność społeczeństw.

Za realizację tych celów odpowiedzialność przypisano państwom, ale podkreślono jednocześnie, że one same nie są w stanie tego dokonać, potrzebny jest współdziałanie organizacji międzynarodowych, a także „organizacji regionalnych, władz lokalnych i wszystkich członków społeczeństwa obywatelskiego”. Interesujące, że nie wymieniono bezpośrednio organizacji pozarządowych, najprawdopodobniej ze względu na sprzeciw przedstawicieli krajów niedemokratycznych, które postrzegają je głównie przez pryzmat działalności opozycyjnej.

Deklaracja zawierała także 10 zobowiązań, które miały składać się na „światową kampanię na rzecz postępu i rozwoju społecznego”. Po każdym zobowiązaniu mamy wyliczenia zaczynające się od „w tym celu”, z podziałem na szczebel krajowy i międzynarodowy, i dalej stwierdzenia zaczynające się od „będziemy” popierać, czuwać, wspierać, wzmacniać, uznać i szanować itp., z krótszymi lub dłuższymi rozwinięciami tego, co będzie popierane, wspierane czy wzmacniane. W intuicyjnym ujęciu zobowiązanie się do czegoś ma charakter praktyczny, tzn. zobowiązuję się, że coś będę robił i/lub czegoś nie będę robił. Może być jednak wyrażone w abstrakcyjny sposób, np. „zobowiązuję się do wspierania integracji społecznej poprzez tworzenie bardziej bezpiecznych i sprawiedliwych społeczeństw”. Im bardziej abstrakcyjnie zobowiązanie, tym większy niedosyt, bo ani nie wiadomo na czym będzie polegało owo wspieranie, ani też, co oznacza „integracja społeczna” i jak mają być zorganizowane społeczeństwa, aby zapewnić bezpieczeństwo i sprawiedliwość. Skróć dziesięciu zobowiązań znajduje się w ramce 1.

Ramka 1. Dziesięć zobowiązań w deklaracji kopenhaskiej

1. Zobowiązujemy się do tworzenia środowiska gospodarczego, politycznego, społecznego, kulturowego i prawnego, umożliwiającego narodom rozwój społeczny.
2. Zobowiązujemy się do podejmowania wysiłków na rzecz zwalczania ubóstwa na świecie...
3. Zobowiązujemy się do popierania pełnego zatrudnienia, czyniąc z niego jeden z podstawowych celów naszych polityk gospodarczych i społecznych....
4. Zobowiązujemy się do popierania integracji społecznej poprzez zachęcanie do tworzenia społeczeństw stabilnych, bezpiecznych i sprawiedliwych, opartych na przestrzeganiu i ochronie praw człowieka, niedyskryminacji, tolerancji, poszanowaniu różnorodności, równości szans, solidarności, bezpieczeństwie i współuczestnictwie wszystkich, w tym grup i jednostek pokrzywdzonych i zagrożonych.
5. Zobowiązujemy się do popierania pełnego poszanowania godności człowieka, ustanowienia sprawiedliwości i równości między mężczyznami i kobietami, do uznania oraz wzmacniania udziału i roli kobiet w rozwoju i życiu politycznym, obywatelskim, gospodarczym i kulturalnym.
6. Zobowiązujemy się do popierania powszechnego i sprawiedliwego dostępu do edukacji na dobrym poziomie..., a także do zapewnienia możliwie najwyższego poziomu zdrowia fizycznego i psychicznego oraz dostępnej dla wszystkich podstawowej opieki zdrowotnej... Zobowiązujemy się też do poszanowania i popierania naszych wspólnych i odrębnych kultur, wzmacniania roli kultury w procesie rozwoju....
7. Zobowiązujemy się do przyspieszenia rozwoju gospodarczego i społecznego oraz wspierania rozwoju zasobów ludzkich w Afryce i w krajach najmniej rozwiniętych.
8. Zobowiązujemy się czuwać nad tym, aby przyjęte programy dostosowania strukturalnego zawierały cele rozwoju społecznego...
9. Zobowiązujemy się - poprzez działania krajowe, współpracę regionalną oraz międzynarodową - do istotnego zwiększenia i/lub wykorzystywania w sposób bardziej skuteczny środków przeznaczanych na rozwój społeczny.
10. Zobowiązujemy się do udoskonalenia i wzmocnienia - za pośrednictwem ONZ i innych instytucji wielostronnych - ram partnerskiej współpracy międzynarodowej, regionalnej i subregionalnej na rzecz rozwoju społecznego.

Skomentujmy teraz przynajmniej niektóre z nich. Końcówka zobowiązania 6 wskazuje, że określone tam działania mają instrumentalny charakter w stosunku do zobowiązań 2, 3 i 4. Zobowiązanie 8 w szczególności dotyczy uwzględnienia krytyki praktyki pomocy rozwojowej Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Organizacje te miały odtąd uwzględniać cele społeczne w swoich programach pomocowych. Zobowiązanie 9 jest dość zachowawcze ze względu na „i/lub”, przy wyborze „lub” niekoniecznie oznacza, że pomoc rozwojowa powinna zostać zwiększona, a przecież od dziesiątków lat społeczność

krajów bogatych nie wywiązuje się z zaleconego ongiś przeznaczania co najmniej 0,7% ich PKB na pomoc rozwojową dla krajów ubogich.

Program Działań rozpoczyna stwierdzenie, że „przedstawia [on] w ogólnym zarysie polityki, środki i działania konieczne do realizacji zasad i wypełnienia zobowiązań wyrażonych w Deklaracji... sukces mierzyć będziemy uzyskanymi rezultatami”. Podzielono go na cztery części, w każdej z nich znalazły się dodatkowe uzasadnienia („podstawy działań i celów”) oraz działania i ich bardziej szczegółowe opisy, podstawową strukturę i treść programu oddaje zestawienie w tabeli.

Tabela 3. Kopenhaski program działań na rzecz rozwoju społecznego

Obszar działań	Kategorie działań
Środowisko sprzyjające rozwojowi społecznemu	1) Stworzenie na szczeblu krajowym i międzynarodowym sprzyjającego środowiska gospodarczego. 2) Tworzenie sprzyjającego środowiska politycznego i prawnego na szczeblu krajowym i międzynarodowym.
Zwalczanie ubóstwa	1) Określenie zintegrowanych strategii. 2) Ułatwienie dostępu do zasobów produkcyjnych i do infrastruktury. 3) Zaspokajanie podstawowych potrzeb. 4) Podniesienie poziomu zabezpieczenia społecznego i ograniczenie zagrożeń.
Wzrost produktywnego zatrudnienia i zwalczanie bezrobocia	1) Przyznanie zatrudnieniu centralnego miejsca w procesie wypracowywania polityk. 2) Przyjęcie polityk w dziedzinie edukacji, szkolenia zawodowego i zatrudnienia. 3) Podnoszenie jakości pracy i zatrudnienia. 4) Zwiększenie możliwości zatrudnienia grup mających szczególne potrzeby. 5) Upowszechnianie zagadnień pracy i zatrudnienia.
Integracja społeczna	1) Skutecznie działające władze (<i>responsive government</i>) i pełne uczestnictwo wszystkich w życiu społeczeństwa. 2) Wyeliminowanie dyskryminacji, zapewnienie tolerancji, wzajemnego poszanowania i docenienie wartości różnorodności. 3) Równość i sprawiedliwość społeczna. 4) Zaspokajanie szczególnych potrzeb społecznych. 5) Zaspokajanie szczególnych potrzeb uchodźców, osób które zmuszone zostały do zmiany miejsca pobytu, tych którzy żądają azylu, a także leganie i nielegalnie migrujących. 6) Problemy związane z przemocą, przestępczością, nielegalnymi narkotykami oraz nadużywaniem substancji psychoaktywnych. 7) Integracja społeczna i obowiązki rodzinne.

Źródło: opracowanie własne

Niektóre z działań są bardzo ogólnie określone, więc zobaczmy co się może kryć za jednym z nich. Niech to będzie punkt 7 w obszarze integracji społecznej. W opisie mowa tam o pomocy rodzinie, która ma polegać na (1997, s. 117):

- 1) „popieraniu polityk społecznych i gospodarczych, odpowiednich do zaspokojenia potrzeb rodziny i osób ją tworzących, zwłaszcza najbardziej poszkodowanych i najbardziej zagrożonych jej członków. Należy przy tym zwracać szczególną uwagę na opiekę nad dziećmi;
- 2) stwarzaniu członkom rodziny możliwości rozumienia i wypełniania swoich obowiązków społecznych;
- 3) popieraniu wzajemnego poszanowania, tolerancji i współpracy w rodzinie i społeczeństwie;
- 4) popieraniu równego partnerstwa kobiet i mężczyzn w rodzinie”.

Widać więc, że sformułowanie najmniejszych jednostek w opisie działań też ma ogólny charakter, nie dowiemy się więc, jak ma być realizowane popieranie równego partnerstwa czy zwracanie szczególnej uwagi na opiekę nad dziećmi. Są to więc nadal raczej cele i zadania niż plany ich realizacji. Dowodem na to jest też ostatnia część strategii kopenhaskiej pt. „Realizacja i kontynuacja”. Przedstawiono tam wskazówki dotyczące tego, jak realizować program działań w podziale na cztery grupy: 1) strategię, oceny i przeglądy krajowe; 2) udział społeczeństwa obywatelskiego; 3) mobilizacja zasobów finansowych; 4) rola ONZ.

Tabela 4. Zadania związane z realizacją kopenhaskiego programu działań

Obszar działań	Co należy zrobić, m.in.
strategie, oceny i przeglądy krajowe	<ul style="list-style-type: none"> • analizować i dokonywać przeglądu polityk makroekonomicznych, mikroekonomicznych i sektorowych oraz ich wpływu na ubóstwo, zatrudnienie, integrację społeczną i rozwój społeczny; • oceniać skalę, podział i cechy charakterystyczne ubóstwa, bezrobocia, konfliktów społecznych i marginalizacji społecznej. Podejmować działania zmierzające do zwalczania ubóstwa, zwiększenia produktywnego zatrudnienia i wzmocnienia integracji społecznej; • sformułować i udoskonalić do 1996 roku wielosektorowe wszechstronne strategie realizacji wyników Szczytu oraz krajowe strategie rozwoju społecznego...; • włączyć cele rozwoju społecznego do krajowych planów rozwoju, polityk i budżetów krajowych na rzecz rozwoju, w sposób jawny i odpowiedzialny pokonując tradycyjne podziały sektorowe. Cele te powinny być sformułowane i realizowane z udziałem grup, których bezpośrednio dotyczą; • określić czasowo dążenia i cele działań na rzecz ograniczenia całkowitego ubóstwa (<i>overall poverty</i>) oraz zwalczania ubóstwa absolutnego, zwiększenia liczby miejsc pracy oraz wzmocnienia integracji społecznej, uwzględniając przy tym specyfikę każdego kraju; • promować i wzmacniać instytucjonalne możliwości koordynacji między ministerstwami, współpracę między sektorami, koordynację w przyznawaniu środków i pionową integrację między władzą centralną i wspólnotami lokalnymi; • wypracować ilościowe i jakościowe wskaźniki rozwoju społecznego (jeżeli to możliwe - w podziale wedle płci), aby ustalić wielkość ubóstwa, zatrudnienia, skalę integracji społecznej..., a także znaleźć metody podniesienia skuteczności polityk i programów oraz wprowadzić nowe programy; • wzmocnić mechanizmy realizacji i monitorowania, włączając w to porozumienia dotyczące udziału społeczeństwa obywatelskiego w tworzeniu i realizacji polityki oraz współpracę z organizacjami międzynarodowymi; • regularnie oceniać postępy w realizacji wyników Szczytu, jeśli to możliwe w formie okresowych sprawozdań krajowych, wskazujących sukcesy, problemy i przeszkody...
udział społeczeństwa obywatelskiego	<ul style="list-style-type: none"> • zachęcać i wspierać tworzenie i rozwój tych organizacji, szczególnie wśród grup pokrzywdzonych i zagrożonych; • ustanawiać ramy prawne, porozumienia instytucjonalne i mechanizmy doradztwa, aby spowodować udział tego rodzaju organizacji w wypracowywaniu, realizacji i ocenie strategii i programów rozwoju społecznego; • inicjatywy podejmowane i zarządzane na szczeblu lokalnym zasilić zasobami, w formie, na przykład, programów niewielkiego subwencjonowania, wsparcia technicznego i innymi rodzajami wsparcia administracyjnego; • zachęcać przedsiębiorstwa do prowadzenia polityk inwestycyjnych i innych działań, szczególnie działań niehandlowych, które mogą przyczynić się do rozwoju społecznego, w szczególności jeżeli chodzi o tworzenie nowych miejsc pracy, służb wsparcia społecznego w miejscach pracy, dostępu do zasobów produkcyjnych i tworzenia infrastruktury; • umożliwiać związkom zawodowym udział w planowaniu i realizacji programów rozwoju społecznego i zachęcać je do tego rodzaju; • umożliwiać organizacjom reprezentującym rolników i spółdzielniom udział w kształtowaniu i realizacji polityk i programów trwałego rozwoju obszarów rolnych i wiejskich oraz zachęcać te organizacje do takiej działalności; • ułatwiać tworzenie spółdzielni, szczególnie wśród osób, które żyją w ubóstwie lub należą do

	<p>grup zagrożonych.</p> <ul style="list-style-type: none"> • realizować polityki makro- i mikroekonomiczne, które zachęcić mają do zwiększania wewnętrznych oszczędności i niezbędnych inwestycji umożliwiających dokonywanie wydatków publicznych. W tym celu trzeba ustanowić progresywne opodatkowanie, sprawiedliwe i gospodarczo skuteczne, które uwzględni cele trwałego rozwoju, oraz zmniejszać subwencje, które nie przynoszą korzyści ubogim grupom społeczeństwa; • wykorzystywać nowatorskie źródła finansowania - tak publiczne, jak i prywatne - programów socjalnych. Tworzyć środowisko sprzyjające mobilizacji zasobów przez społeczeństwo obywatelskie na rzecz rozwoju społecznego, także w formie udziałów świadczeniobiorców i dobrowolnych udziałów indywidualnych. • starać się osiągnąć tak szybko, jak to możliwe, uzgodniony cel, polegający na przeznaczaniu 0,7% produktu krajowego brutto na całość oficjalnej pomocy na rzecz rozwoju. Zwiększyć udział finansowania programów rozwoju społecznego proporcjonalnie do zakresu i skali działań koniecznych do realizacji celów Deklaracji i Programu Działań; • zawrzeć wzajemne zobowiązanie między zainteresowanymi krajami rozwiniętymi a krajami rozwijającymi się, polegające na alokacji średnio 20% oficjalnej pomocy na rzecz rozwoju oraz 20% budżetu krajowego na podstawowe programy socjalne; • maksymalnie wzmocnić skuteczność projektów i programów, jednocześnie zmniejszając do minimum koszty ogólne; • monitorować wpływ liberalizacji handlu na postęp dokonujący się w krajach rozwijających się, aby zaspokoić podstawowe potrzeby ludności. Trzeba przy tym zwracać szczególną uwagę na inicjatywy zmierzające do rozszerzenia dostępu tych krajów do rynków międzynarodowych; • popierać możliwości zamiany długów w inwestycje na rzecz rozwoju społecznego, przy czym zasoby przeznaczane na anulowanie lub zmniejszanie długów powinny być inwestowane w ramach programów rozwoju społecznego... • Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, regionalne i subregionalne banki i fundusze rozwoju oraz wszystkie inne międzynarodowe organizacje finansowe powinny szerzej włączyć cele rozwoju społecznego do swych polityk, programów i działań, nadając szczególny priorytet, o ile to właściwe, pożyczkom przeznaczanym na sektor socjalny.
Rola ONZ	<ul style="list-style-type: none"> • ...W 1996, Międzynarodowym Roku Walki z Ubóstwem, Zgromadzenie Ogólne powinno dokonać przeglądu skuteczności działań, które podjęto w celu realizacji postanowień Szczytu w kwestii likwidacji ubóstwa; • Zgromadzenie Ogólne powinno odbyć w roku 2000 nadzwyczajną sesję w celu dokonania ogólnego przeglądu i oceny realizacji postanowień Szczytu i wskazać, w jakim kierunku powinny zmierzać działania i inicjatywy; • Zgromadzenie Ogólne na 15. sesji powinno ogłosić pierwszą dekadę ONZ na rzecz walki z ubóstwem, która nastąpi po Międzynarodowym Roku Walki z Ubóstwem (1996); • aby promować realizację postanowień Szczytu na szczeblu regionalnym i subregionalnym, komisje regionalne, działające we współpracy z bankami i organizacjami międzyrządowymi regionu, powinny co dwa lata zwoływać spotkania na wysokim szczeblu, na których przedstawiano by postępy w zakresie realizacji postanowień Szczytu, wymieniano doświadczenia i przyjmowano właściwe rozwiązania; • Program ONZ na rzecz Rozwoju (UNDP) powinien nadal wspierać wysiłki związane z realizacją programów rozwoju społecznego, uwzględniając szczególne potrzeby krajów będących w okresie transformacji; • zaproszenie Światowej Organizacji Handlu do rozważenia możliwości i sposobu jej uczestnictwa w realizacji Programu Działań, w tym działań we współpracy z ONZ; • zaproszenie Międzynarodowej Organizacji Pracy, która z racji mandatu, trójstronnej struktury i doświadczenia ma do odegrania szczególną rolę w dziedzinie zatrudnienia i rozwoju społecznego, do uczestnictwa w realizacji Programu Działań.

Źródło: opracowanie własne

Tym razem poziom konkretności pozwala już na ewentualne sprawdzenie, czy dany kraj zrobił cokolwiek w związku z Deklaracją i Programem Działań, pod którym podpisał się jego przedstawiciel. Przykładowo, jeżeli od 1996 r. nie została sformułowana krajowa strategia rozwoju społecznego, ani też w żaden sposób nie określono dążeń i celów na rzecz

ograniczania ubóstwa całkowitego i absolutnego, nie wypracowano też ilościowych i jakościowych wskaźników rozwoju społecznego, to można przypuszczać, że dany kraj nie realizuje Programu Działań.

W ramach udziału społeczeństwa obywatelskiego podkreślono, że skuteczna realizacja programu wymaga wzmocnienia organizacji społecznych i organizacji pozarządowych działających w dziedzinie „edukacji, ochrony zdrowia, walki z ubóstwem, integracji społecznej, praw człowieka, poprawy jakości życia, pomocy i readaptacji”. Wiele z tych idei stało się później bardzo popularnymi, np. udział przedsiębiorstw w rozwoju społecznym znany jest obecnie jako działania z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu, a spółdzielczość wykluczonych przybrała w Polsce zinstytucjonalizowaną postać spółdzielni socjalnych. Jeżeli już o polskie przykłady chodzi ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z 2003 r. może być uznana za duży krok w kierunku realizacji programu kopenhaskiego. Trudno jednak powiedzieć na ile jej autorzy i animatorzy kierowali się strategią kopenhaską, w uzasadnieniu projektu ustawy z 2002 r. nie było o niej wzmianki.

Dla realizacji każdego programu społecznego ważne są odpowiednie zasoby finansowe i organizacyjne. Część z zaleceń dotyczących zasobów finansowych wydaje się kluczowa, np. jeżeli już jest jakaś administracja, której powierzono opracowanie i realizację programów rozwoju społecznego to nieprzydzielenie jej zasobów lub ich niewystarczający poziom będzie oznaczał problemy zarówno z opracowaniem, jak i realizacją strategii rozwoju społecznego. Może być też tak, że znaleziono środki i zasoby (również ludzkie) na jej opracowanie, ale już nie na realizację, co być może miało miejsce w przypadku Narodowej Strategii Integracji Społecznej przyjętej w Polsce przez rząd, ale jej opracowanie zostało sfinansowane z funduszy UE.

Większa część zaleceń finansowych dotyczyła pomocy rozwojowej udzielanej przez kraje bogate krajom ubogim i problemów zadłużenia krajów najuboższych (zadłużone są oczywiście w bankach z krajów bogatych). Z konkretniejszych zapisów mamy powtórzenie wciąż niezrealizowanego zobowiązania 0,7% PKB na pomoc rozwojową oraz zalecenie przeznaczania 20% z tej pomocy na realizację „podstawowych programów społecznych”, a więc na cele społeczne.

Ostatni fragment realizacyjnej części strategii kopenhaskiej dotyczył roli ONZ, która jako globalna organizacja międzynarodowa jest też współodpowiedzialna za jej realizację. Dekada Walki z Ubóstwem została ogłoszona i objęła lata 1997-2006. W 2000 r. dokonano oceny realizacji strategii kopenhaskiej i Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję o dalszych inicjatywach na rzecz rozwoju społecznego, które uporządkowano według 10 zobowiązań z 1995 r.

Poznaliśmy więc z grubsza podstawowe elementy całej globalnej strategii rozwoju społecznego z 1995 r. oraz postulatów związanych z jej realizacją, które można uznać za odpowiednik zarysu planu realizacyjnego. Jak realizacja strategii wyglądała w praktyce? W 1999 r. Sekretarz Generalny ONZ przygotował raport na ten temat, głównie na podstawie jednorazowej informacji z 74 krajów (wśród nich nie było Polski, ani też Wielkiej Brytanii czy USA) w odpowiedzi na wskazówki dotyczące raportów krajowych przygotowane w 1998 r., w których proszono o opisanie działań podjętych w celu realizacji zobowiązań i programu działań z 1995 r. Biorąc pod uwagę to, że w Szczycie brali udział przedstawiciele 185 rządów, raporty przesłała mniej niż połowa państw (ONZ, 1999).

We wskazówkach zapytano o działania z zakresu eliminacji ubóstwa, osiągnięcia celów zatrudnieniowych i integracji społecznej, a także o mobilizację i wykorzystanie zasobów na rozwój społeczny oraz środki zwiększania zdolności do działań i programów polityki społecznej (np. monitoring, ewaluacja). Pytania były dość konkretne, np. w odniesieniu do pierwszego obszaru: czy została przyjęta krajowa strategia eliminacji ubóstwa, czy wyznaczono cele do realizacji w określonym czasie, jakie środki działania przyjęto dla

ograniczania ubóstwa w miastach i na obszarach wiejskich, czy oceniano realizację takich strategii?

W podsumowaniu raportu znajdują się m.in. stwierdzenia o zmniejszających się środkach na rozwój społeczny; o tym, że nawet tam, gdzie doszło do sformułowania krajowych strategii z ich realizacją były kłopoty, co z kolei powodowało rozczarowanie, jeżeli rzeczywiście strategię tworzone w partycypacyjny sposób; o tym, że między oczekiwaniami a wynikami była wyraźna luka. Jedno ze zdań końcowych brzmiało tak: „Zobowiązania kopenhaskie wymagają połączenia odnowionej woli politycznej ze zdolnością do przekładania zobowiązań na działania, a także odwagi w przekraczaniu przywiązania do własnej klienteli i sektora ku zintegrowanym partnerstwom na rzecz rozwoju społecznego” (ONZ, 1999, s. 148).

Idea zintegrowanego partnerstwa pomiędzy sektorami, np. partnerstwa instytucji publicznych, organizacji społecznych i firm, zdobyła od tego czasu popularność na tyle, że wpisano ją nawet do jednej z polskich ustaw (instytucja partnerstwa lokalnego jako jedna z instytucji rynku pracy, art. 6 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 2004 r.). Często też występuje w wersji irlandzkiej jako dobry przykład ewentualnie do naśladowania, idea ta odegrała też ważną rolę w realizacji Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL w Polsce (tworzenie partnerstw było tam wymogiem projektowym).

W 2005 r. zorganizowano specjalną sesję Komitetu Rozwoju Społecznego ONZ, na którą znowu został przygotowany raport Sekretarza Generalnego, ale już bez podstawy w raportach krajowych i z kilkoma nawiązaniem do Milenijnych Celów Rozwoju z 2000 r., które nieco przysłoniły strategię kopenhaską i teraz one były w centrum uwagi, szczególnie, że w 2005 r. zespół Sachsa opublikował też plan ich realizacji. W związku z tym można twierdzić, że energia i zaangażowanie społeczności międzynarodowej w realizację strategii kopenhaskiej wyczerpały się.

Strategia milenijna

Inicjatywą, którą uznaje się za prekursorską w stosunku do podejścia przyjętego na Szczycie Milenijnym w 2000 r. był dokument z 1996 r. *Shaping the twenty-first century: the role of development cooperation*, wydany przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), a ściślej jej wyspecjalizowany w tych zagadnieniach Komitet Pomocy Rozwojowej (DAC). Nowatorstwo polegało w tym przypadku na definiowaniu celów pomocy rozwojowej w sposób ilościowy, np. zmniejszenie odsetka ludzi żyjących w skrajnym ubóstwie w krajach rozwijających się o 50% do roku 2015. Wówczas liczbę ubogich szacowano na 1,3 miliarda, z zastosowaniem granicy skrajnego ubóstwa na poziomie 1 \$ dziennie. W dokumencie OECD, poza ekonomicznym dobrobytem, zdefiniowano jeszcze dwa obszary, a mianowicie – rozwój społeczny (cele w zakresie podstawowej edukacji, równości pod względem płci, podstawowej opieki zdrowotnej oraz planowania rodziny) i zrównoważenie rozwoju pod względem środowiskowym. Powoływano się przy tym na wyniki kilku szczytów zorganizowanych przez ONZ w pierwszej połowie lat 90.: Edukacja dla Wszystkich (1990), Środowisko i Rozwój (Rio de Janeiro, 1992), Ludność i Rozwój (Kair, 1994), Kobiety (Pekin, 1995), Rozwój Społeczny (patrz wyżej).

Milenijny Szczyt Rozwoju był równie wielkim wydarzeniem jak Światowy Szczyt na rzecz Rozwoju Społecznego. Będąc efektem tego Szczytu Deklarację Milenijną podpisało 189 państw, w tym 147 przywódców państw. Dokument ten jest względnie krótki, został podzielony na osiem punktów, przy czym pierwszy z nich „Wartości i założenia” zawiera wyliczenie wartości, które uznano za fundamentalne w stosunkach międzynarodowych zbliżony do tego, który znajdował się we wprowadzeniu do Deklaracji kopenhaskiej.

Pierwsze trzy wartości odpowiadają hasłu przypisywanemu Wielkiej Rewolucji Francuskiej z 1789 r.: „wolność, równość i braterstwo...” (ONZ, 2000).

Pozostałe części Deklaracji przyjętej zostały wprowadzone stwierdzeniem o ważności „kluczowych celów”, które mają być pomocne w przekładaniu wartości na działania. Cele zidentyfikowano w siedmiu obszarach. Interesujące byłoby porównanie tego zestawu z dziesięcioma zobowiązaniami przyjętymi w 1995 r. lub zakresem kopenhaskiego Programu Działań. Przykładowo, cele z zakresu pokoju i bezpieczeństwa oraz ochrony środowiska były wówczas mniej widoczne lub też w ogóle nieobecne, co uzasadnia hipotezę, że w Deklaracji Milenijnej mamy do czynienia z szerszym rozumieniem rozwoju. Z kolei niewielka objętość tego dokumentu sprawia, że liczba i szczegółowość celów jest o wiele mniejsza niż w strategii kopenhaskiej, w szczególności dotyczy to celów bardziej społecznych.

W jednym z dokumentów poszczytowych nazywanych „mapą drogową” (ONZ, 2001) przedstawiono poza obszernymi uzupełnieniami o charakterze diagnostycznym i praktycznym, również listę ośmiu celów (*goals*), rozpisanych na cele lub zadania bardziej szczegółowe (*targets*), wraz ze wskaźnikami, które mają służyć do monitorowania postępu na drodze do ich realizacji. W 2006 r. zostały zaproponowane niewielkie uzupełnienia (cztery nowe cele szczegółowe, w tabeli oznaczone gwiazdką), nowa wersja celów zaczęła obowiązywać od 2008 r.

Tabela 5. Milenijne Cele Rozwoju (MDG) i wskaźniki monitoringu

Cele	Wskaźniki do monitoringu
1. Wylimitowanie skrajnego ubóstwa i głodu	
1a. Zmniejszyć do 2015 roku o połowę liczbę ludzi, których dochód nie przekracza 1 dolara dziennie.	1.1 Odsetek ludności mającej dochody poniżej 1 \$ dziennie (według parytetu siły nabywczej) [własne miary ubóstwa jeżeli dany kraj je już wypracował] 1.2 Wskaźnik głębokości ubóstwa (luka ubóstwa) 1.3 Udział najniższego kwintyla w konsumpcji krajowej
1b. Osiągnąć pełne i produktywnie zatrudnienie dla wszystkich, włączając w to kobiety i młodzież*	1.4 Stopa wzrostu PKB na osobę zatrudnioną 1.5 Udział zatrudnionych w całej populacji 1.6 Odsetek osób zatrudnionych mających dochody niższe niż 1\$ dziennie 1.7 Odsetek samo zatrudnionych (<i>own-account</i>) i osób pracujących w rodzinie w liczbie wszystkich zatrudnionych
1c. Zmniejszyć do 2015 roku o połowę liczbę ludzi, którzy cierpią głód	1.8 Odsetek dzieci z niedowagą w wieku poniżej 5 lat 1.9 Odsetek ludności niedożywionej w stosunku do minimalnego poziomu odżywienia
2. Zapewnić powszechne nauczanie na poziomie podstawowym	
2a. Zapewnić do 2015 roku wszystkim dziewczętom i chłopcom możliwość ukończenia pełnego cyklu nauki na poziomie podstawowym	2.1 Skolaryzacja netto w szkolnictwie podstawowym 2.2 Odsetek uczniów rozpoczynających pierwszą klasę i kończących ostatnią szkoły podstawowej 2.3 Poziom umiejętności czytania, pisania i liczenia w grupie w wieku 15-24 lata z podziałem na kobiety i mężczyzn
3. Promować równość płci i awans społeczny (<i>empowerment</i>) kobiet	
3a. Wylimitować nierówny dostęp płci do pierwszego i drugiego szczebla edukacyjnego do 2005 roku, a na wszystkich szczeblach do 2015 roku	3.1 Odsetki dziewcząt i chłopców w szkolnictwie podstawowym, średnim i wyższym 3.2 Udział zatrudnionych kobiet w sektorze pozarolniczym 3.3 Odsetek kobiet wybranych do parlamentu
4. Ograniczyć umieralność dzieci	
4a. Zmniejszyć o 2/3 wskaźnik umieralności dzieci w wieku do lat 5 w latach 1990 - 2015.	4.1 Stopa umieralności dzieci w wieku poniżej 5 lat 4.2 Stopa umieralności niemowląt (poniżej 1 roku) 4.3 Odsetek dzieci w wieku 1 roku zaszczepionych przeciwko śwince

5. Poprawić opiekę zdrowotną nad matkami	
5a. Zmniejszyć o 3/4 wskaźnik umieralności matek w latach 1990-2015	5.1 Wskaźnik umieralności okołoporodowej matek 5.2 Odsetek porodów przyjmowanych przez wykwalifikowane w tym zakresie osoby
5b. Zapewnić do 2015 r. powszechny dostęp do zdrowia reprodukcyjnego*	5.3 Częstość stosowania środków antykoncepcyjnych 5.4 Wskaźniki urodzeń przez nastolatki 5.5 Zakres objętych opieką prenatalną (przynajmniej jedna wizyta i przynajmniej cztery wizyty) 5.6 Niezaspokojone potrzeby w zakresie planowania rodziny
6. Ograniczyć rozprzestrzenianie się HIV/AIDS, malarii i innych chorób zakaźnych	
6a. Powstrzymać do 2015 rozprzestrzenianie się HIV/AIDS i ograniczyć liczbę nowych zakażeń	6.1 Zachorowalność na HIV w grupie wiekowej 15-24 6.2 Stosowanie prezerwatywy przynajmniej w sytuacjach seksu wysokiego ryzyka 6.3 Odsetek ludności w wieku 15-24 mającej wszechstronną i prawdziwą wiedzę o HIV/AIDS 6.4 Wskaźnik uczęszczania do szkoły sierot w stosunku do takiego wskaźnika dla nie sierot w wieku 10-14 lat
6b. Zapewnić do 2010 r. powszechny dostęp do leczenia osobom chorym na HIV/AIDS, którzy tego potrzebują*	6.5 Odsetek z zawnosowaną chorobą mających dostęp do leków antyretrowirusowych
6c. Powstrzymać do 2015 roku rozprzestrzenianie się malarii i innych groźnych chorób zakaźnych i ograniczyć liczbę zachorowań.	6.6 Zachorowalność na malarię i śmiertelność z powodu tej choroby 6.7 Odsetek dzieci w wieku poniżej 5 lat śpiących pod moskitierami 6.8 Odsetek gorączkujących dzieci w wieku poniżej 5 lat leczonych odpowiednimi lekami przeciw malarii 6.9 Zachorowalność, chorobowość i śmiertelność związane z gruźlicą 6.10 Odsetek przypadków z gruźlicą wykrytych i wyleczonych poprzez bezpośrednio nadzorowane leczenie krótkoterminowe
7. Zapewnić ochronę środowiska naturalnego	
7a. Uwzględnić zasady zrównoważonego rozwoju w krajach strategiach i programach; stosować metody hamujące zubożenie zasobów środowiska naturalnego	7.1 Udział obszarów pokrytych lasami 7.2 Całkowita emisja CO ₂ , na mieszkańca I na 1 \$ PKB (w parytecie siły nabywczej) 7.3 Zużywanie substancji zubażających warstwę ozonową 7.4 Odsetek zasobów ryb niezagrożonych pod względem biologicznym 7.5 Poziom zużycia zasobów wody
7b. Ograniczyć straty w bioróżnorodności, do 2010 znacząco zmniejszyć poziom tych strat*	7.6 Udział chronionych obszarów lądowych I morskich 7.7 Odsetek gatunków zagrożonych wymarciem
7c. Do 2015 roku zmniejszyć o połowę liczbę ludzi pozbawionych stałego dostępu do czystej pitnej wody oraz podstawowych urządzeń sanitarnych	7.8 Odsetek ludności mającej dostęp do źródeł uzdatnianej wody pitnej 7.9 Odsetek ludności z dostępem do udoskonalonych urządzeń sanitarnych
7d. Do 2020 roku osiągnąć znaczącą poprawę warunków życia przynajmniej 100 milionów mieszkańców slumsów.	7.10 Odsetek ludności miast żyjącej w slumsach (mieszkania spełniające co najmniej jedną z czterech cech: brak dostępu do źródła wody uzdatnianej, brak urządzeń sanitarnych, przeludnienie, zrobione z materiałów nietrwałych)
8. Stworzyć globalne partnerskie porozumienie na rzecz rozwoju	
8a. Dopracować dostępny dla wszystkich, oparty na jasnych przepisach, przewidywalny i nikogo nie dyskryminujący system handlowo-finansowy. Uwzględnić dobre praktyki	<i>Oficjalna pomoc rozwojowa (ODA)</i> 8.1 ODA netto, całkowita i dla krajów najmniej rozwiniętych jako procent PNB krajów donatorów z OECD 8.2 Procent całkowitej bilateralnej I sektorowej ODA z krajów donatorów OECD przeznaczony na usługi społeczne

<p>rzządzenia, rozwój i ograniczanie ubóstwa na poziomie narodowym i międzynarodowym</p> <p>8b. Wyjść naprzeciw szczególnym potrzebom najsłabiej rozwiniętych państw poprzez zniesienie ceł i kontyngentów na towary eksportowane przez te kraje, zwiększenie skali redukcji długów poważnie zadłużonych ubogich krajów, umorzenie długów zaciągniętych w ramach oficjalnej pomocy bilateralnej oraz zwiększenie pomocy na rzecz rozwoju dla krajów podejmujących działania mające na celu ograniczenie ubóstwa</p> <p>8c. Wyjść naprzeciw szczególnym potrzebom krajów śródlądowych i krajów rozwijających się położonych na małych wyspach</p> <p>8d. Rozstrzygnąć kwestię zadłużenia krajów rozwijających się poprzez podjęcie narodowych i międzynarodowych kroków służących utrzymaniu długookresowej zdolności do spłaty zadłużenia.</p>	<p>(podstawowa edukacja, podstawowa opieka zdrowotna, wyżywienie, czysta woda i urządzenia sanitarne)</p> <p>8.3 Procent bilateralnej ODA z krajów donatorów OECD, która nie jest warunkowana zakupem dóbr i usług w tych krajach (united aid)</p> <p>8.4 ODA otrzymywana przez kraje śródlądowe jako procent ich PNB</p> <p>8.5 ODA otrzymywana przez kraje leżące na małych wyspach jako procent ich PNB</p> <p><i>Dostęp do rynku</i></p> <p>8.6 Udział w imporcie krajów rozwiniętych importu z krajów rozwijających się I najmniej rozwiniętych (pod względem wartości I z wyłączeniem broni) zwolnionego z ceł</p> <p>8.7 Średnie cła nakładane przez kraje rozwinięte na produkty rolne, tekstylne i odzieżowe z krajów rozwijających się</p> <p>8.8 Pomoc dla rolnictwa w krajach OECD jako procent ich PKB</p> <p>8.9 Procent ODA przeznaczany na budowę potencjału handlowego</p> <p><i>Ograniczanie zadłużenia</i></p> <p>8.10 Ogólna liczba krajów nadmiernie zadłużonych, które osiągnęły punkty decyzyjne i liczba takich krajów osiągających punkty docelowe [są to elementy programu oddłużeniowego nazywanego <i>Heavily Indebted Poor Countries (HICP) Initiative</i>, spełnienie pewnych kryteriów prowadzi do pierwszego punktu, a kolejnych do następnego, zależy od tego zakres pomocy w oddłużeniu]</p> <p>8.11 Poziom oddłużenia w ramach inicjatywy HICP oraz MDRI [<i>Multilateral Debt Relief Initiative</i>, która oferuje pełne oddłużenie]</p> <p>8.12 Obsługa długu zagranicznego jako procent wartości eksportowanych dóbr i usług</p>
<p>8e. We współpracy z firmami farmaceutycznymi zapewnić dostęp do niedrogich podstawowych leków w krajach rozwijających się.</p>	<p>8.13 Odsetek ludności mającej ciągły dostęp do niedrogich leków podstawowych</p>
<p>8f. We współpracy z sektorem prywatnym upowszechnić dostęp do nowych technologii, zwłaszcza technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych</p>	<p>8.14 Liczba linii telefonicznych na 100 mieszkańców</p> <p>8.15 Liczba posiadaczy telefonów komórkowych na 100 mieszkańców</p> <p>8.16 Liczba użytkowników Internetu na 100 mieszkańców</p>

Źródło: UNSTAT

W efekcie otrzymujemy kilkadziesiąt wskaźników, na podstawie których można oceniać postępy w realizacji celów. Bliższe wskazówki metodologiczne na ich temat zawiera podręcznik wydany przez ONZ (2003).

Niewielkie objętościowo uzupełnienia z roku 2006 wydają się jednak znaczące, przynajmniej jeżeli chodzi o włączenie pełnego i produktywnego zatrudnienia – celu, który był bardzo istotny w strategii kopenhaskiej. Widać też wyraźnie, że nie wszystkie obszary uwzględnione w Deklaracji Milenijnej zostały włączone do zestawu celów, np. pokój i bezpieczeństwo, demokracja oparta na prawach człowieka czy wzmocnienie ONZ.

Od 2002 r. Sekretarz Generalny ONZ przygotowuje raporty o postępach na drodze do osiągnięcia MDG, ukazują się także raporty statystyczne zawierające zestawienia wskaźników pokazanych w tabeli. Raport o rozwoju społecznym świata z 2003 r. poświęcony

został zagadnieniom realizacji celów milenijnych⁴. W raporcie m.in. porównano cele rozwoju społecznego (*human development*) z celami milenijnymi, np. prowadzeniu życia długiego i w zdrowiu przypisano cele 4, 5 i 6, byciu wykształconym – cele 2 i 3, a życiu na odpowiednim poziomie – cel 1.

Zestaw celów milenijnych w mniejszym stopniu odpowiada sytuacji w krajach rozwiniętych, są one głównie celami dla biedniejszych krajów, dlatego też m.in. w Polsce niektóre z nich przeformułowano. Zamiast ograniczenia skrajnego ubóstwa i głodu postawiono zadaniem zmniejszania ubóstwa mierzonego oficjalną linią ubóstwa (kryteria dochodowe w ustawie o pomocy społecznej) o połowę. Może nawet bardziej charakterystyczne jest przeformułowanie celu 2 – zamiast upowszechniania edukacji na poziomie podstawowym zdecydowano, że dotyczyć to będzie stopnia wyższego.

Z perspektywy realizacyjnej warto wspomnieć o Konsensusie z Monterrey (nazywany też Porozumieniem z Monterrey) przyjętym w 2002 r. Był to wynik zorganizowanej przez ONZ Międzynarodowej Konferencji Finansowania Rozwoju. Nadzieje związane z nią dotyczyły m.in. podwojenia wartości pomocy rozwojowej z 50 do 100 mld w ciągu 2-3 lat, wdrożenia i rozszerzenia inicjatywy na rzecz Poważnie Zadłużonych Ubogich Państw (*Heavily Indebted Poor Countries*) (ICFDa). Kofi Annan (ówczesny Sekretarz Generalny ONZ) stwierdził również, że „Konferencja w Monterrey musi oznaczać punkt zwrotny w historii Oficjalnej Pomocy na rzecz Rozwoju”. W 2008 roku zorganizowano konferencję mającą na celu przegląd realizacji Konsensusu z Monterrey i przy tej okazji obecny Sekretarz Generalny Ban Ki-moon stwierdził, że był to początek „nowej ery współpracy, zasypującej stary podział między Północą i Południem” (ICFDb).

Zasadniczą część porozumienia stanowiły „główne działania”, które opisano w strukturze złożonej z kilku ogólniej określonych obszarów, m.in.: mobilizacja krajowych zasobów na rzecz rozwoju; międzynarodowa wymiana handlowa motorem rozwoju; zadłużenie zewnętrzne. W Deklaracji z Doha przyjętej z okazji konferencji poświęconej realizacji Konsensusu z Monterrey stwierdzono m.in. że oficjalna pomoc rozwojowa w latach 2001-2007 wzrosła realnie o 40% szczyt osiągając jednak w 2005 r. (ONZ, 2008, s. 12).

Jak wspominałem wyżej w 2005 r. opublikowany został raport - „praktyczny plan” - zespołu pod przewodnictwem Jeffreya Sachsa, który zawierał m.in. 10 rekomendacji (ONZ, 2005a, patrz ramka).

⁴ wśród studiów przypadków stanowiących podstawę opracowania był też raport Ireny Topińskiej o sytuacji Polsce.

Ramka 2. Dziesięć rekomendacji zespołu Sachsa

1. Wszystkie kraje rozwijające się powinny do 2006 r. przyjąć strategię ograniczania ubóstwa (*Poverty Reduction Strategy Papers*, plany zalecane przez Bank Światowy), a jeżeli już to zrobiły powinny je dostosować do celów milenijnych.
2. Strategie ograniczania ubóstwa powinny być podstawą do zwiększenia inwestycji publicznych, budowy potencjału i oficjalnej pomocy zagranicznej, powinny również być podstawą do dobrego rządzenia, realizacji praw człowieka oraz współpracy z organizacjami społecznymi i sektorem prywatnym. [dodano do tego 12 bardziej konkretnych zaleceń, np. w zakresie promocji sektora prywatnego i strategii zwiększania dochodów ubogich czy oszacowania potrzeb w zakresie pomocy zagranicznej].
3. Strategie ograniczania ubóstwa oparte na MDG powinny być przygotowane i realizowane w partnerstwie z organizacjami społecznymi, sektorem prywatnym i organizacjami międzynarodowymi.
4. W 2005 r. powinna zostać przygotowana lista co najmniej dwunastu krajów, dla których pomoc rozwojowa zostanie zasadniczo zwiększona.
5. Również w 2005 r. powinna zostać przygotowana i wdrożona lista szybkich działań mających duże znaczenie dla rozwoju krajów biedniejszych z uwzględnieniem budowy zaplecza eksperckiego w lokalnych społecznościach, np. bezpłatne rozdawanie moskitier i udostępnianie leków antymalarycznych dla dzieci do 2007 r.
6. Strategie krajowe powinny być dostosowane do regionalnych strategii i inicjatyw prorozwojowych, a organizacje regionalne powinny mieć większą pomoc na projekty o zasięgu regionalnym.
7. ODA (oficjalna pomoc rozwojowa) powinna zostać zwiększona z 0,25 PKB krajów bogatych w 2003 r. do 0,44 w 2006 i do 0,54 w roku 2015, kraje powinny osiągnąć poziom udzielanej pomocy do zalecanego 0,7% PKB.
8. Kraje bogate powinny w ramach negocjacji WTO (Światowa Organizacja Handlu) w Doha otworzyć się na eksport z krajów biedniejszych i wspomagać je w budowaniu potencjału eksportowego, powinno to nastąpić do końca 2006 r.
9. Kraje bogate powinny inwestować w badania naukowe dotyczące potrzeb ubogich w obszarach zdrowia, rolnictwa, środowiska, energii i klimatu. Co roku powinny się one zwiększać o 7 mld \$ aż do roku 2015.
10. Należy wzmocnić i lepiej koordynować działanie organizacji, programów i funduszy ONZ na poziomie globalnym, jak i krajowym.

Wiemy już, że niektóre z tych zaleceń nie zostały zrealizowane. W 2001 r. rozpoczęto kolejną rundę negocjacji w ramach WTO w Doha (Katar). Nazywano ją *development round*, gdyż miała przynieść korzyści krajom rozwijającym się. W Deklaracji Ministerialnej z Doha zapisano m.in., że państwa rozwijające stanowią większość członków WTO i dlatego ich potrzeby i interesy powinny być w centrum programu działań tej organizacji. W 2006 r. runda rozwojowa została zerwana, a do końca 2008 r. nie powiodły się też próby jej wznowienia.

Oficjalna pomoc rozwojowa w 2006 r. wyniosła 0,31% łącznego dochodu narodowego krajów bogatych, ale w 2007 r. wskaźnik ten zmniejszył się do 0,28%. Oznacza to, że cele związane ze wzrostem udziału wydatków na pomoc rozwojową również nie zostały osiągnięte. Czy w fazie kryzysu światowego można oczekiwać poprawy tego wskaźnika?

Wnioski

Przełożenie strategii rozwoju społecznego, przyjętej na poziomie globalnym, na krajowe realia gospodarcze, polityczne i kulturowe może być bardzo trudne, w związku z czym pojawia się sceptycyzm dotyczący wysiłków tego rodzaju. Czy warto zwoływać światowe szczyty, które uzgadniają dokumenty pełne wzniosłych deklaracji o wartościach, celach i działaniach nie mających wiele wspólnego z codzienną praktyką w skali krajowej, a w szczególności lokalnej? Dzieje się tak jednak nie tylko ze strategiami globalnymi: „Niestety większość firm, które mają plany strategiczne nie realizuje ich” (Olsen, 2007, s. 263). Wydaje się więc, że problem nie w tym, na jakim poziomie przyjmuje się strategię, ale w

uniwersalnych trudnościach implementacyjnych i realizacyjnych dokumentów tego rodzaju. W analizach polityki publicznej są to kwestie od dawna znane. Jeffrey L. Pressman i Aaron Wildavsky już w 1984 r. pisali, że „W ostatnich latach coraz większy nacisk kładzie się na fazę implementacyjną i ewaluacyjną procesu polityki... wiele polityk opartych na słusznych ideach napotyka na problemy z praktycznym zastosowaniem...”, „Dlatego wartość polityki musi być mierzona nie tylko jej atrakcyjnością, ale również realizowalnością” (1978, s. xv).

Literatura

- Cummings, R. E. (1983). Social Development: the Economic, the Political, and the Normative Emphases. *International Social Work*, tom 26, nr 1.
- Danecki, J. (1980). O postępie społecznym i polityce społecznej. W I. Sieńko (red.) *Rodowód, rozwój i perspektywy polityki społecznej w Polsce*. Warszawa: Instytut Polityki społecznej UW.
- Danecki, J. (red.) (1996). *Insights into Maldevelopment: Reconsidering the Idea of Progress*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Davis, G. (2004). *A History of the Social Development Network in The World Bank, 1973 – 2002*. Social Development Papers nr 56, marzec, World Bank.
- Estes, R. (1998). Developmental Social Work: A New Paradigm for a New Century. Referat zaprezentowany na 10th International Symposium of the Inter-University Consortium for International Social Development (IUCISD), Kair, 28 czerwca – 2 lipca.
- Fukuda-Parr, S. (2003). Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas about Capabilities. *Feminist Economics*, tom 9, nr 2-3.
- Haq, M. ul (1995). *Reflections on Human Development*. New York: Oxford University Press.
- ICFDa. Globalna inicjatywa w sprawie finansowania rozwoju. Portal Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, strony poświęcone Konferencji Międzynarodowej Konferencji Finansowania Rozwoju: <<http://www.unic.un.org.pl/icfd/inicjatywa.php>>.
- ICFDb. Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus: <<http://www.un.org/esa/ffd/doha/index.htm>>.
- Janvry, A. de (2003). *Concepts of Development: criteria and indicators*. Wykład nr 1 z cyklu International Economic Development, Agriculture in Economic Development, materiał internetowy.
- Lowe, G. R. (1995). Social Development. W R. L. Edwards, J. G. Hopps (red.) *Encyclopedia of Social Work*, tom 3. Washington DC: NASW Press.
- Midgley, J. (1995). *Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Olsen, E. (2007). *Strategic Planning for Dummies*. Hoboken: Wiley Publishing.
- ONZ (1997). *Deklaracja i Program Działań Światowego Szczytu Rozwoju Społecznego. Kopenhaga, 6-12 marca 1995*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, United Nations Development Programme.
- ONZ (1999). *Comprehensive report on the implementation of the outcome of the World Summit for Social Development*. Raport Sekretarza Generalnego ONZ, Zgromadzenie Ogólne, Rada Ekonomiczno-Społeczna, A/AC.253/13–E/CN.5/2000/2.
- ONZ (2000). Deklaracja Milenijna Narodów Zjednoczonych. Rezolucja przyjęta na 55 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych.

- ONZ (2001). *Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration*. Raport Sekretarza Generalnego ONZ, Zgromadzenie Ogólne, A/56/326.
- ONZ (2003). *Indicators for Monitoring the Millennium Development Goals: Definitions Rationale Concepts and Sources*. New York: ONZ.
- ONZ (2005a). *Investing in Development: A Practical Plan to Achieve Millennium Development Goals*. Raport dla Sekretarza Generalnego ONZ, UN Millennium Project, UNDP.
- ONZ (2005b). *Review of further implementation of the World Summit for Social Development and the outcome of the twenty-fourth special session of the General Assembly*. Raport Sekretarza Generalnego ONZ, Economic and Social Council, E/CN.5/2005/6.
- ONZ (2008). *Doha Declaration on Financing for Development: outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus*. Organizacja Narodów Zjednoczonych, A/CONF.212/L.1/Rev.1.
- Pressman, J. L., Wildavsky, A. (1984). *Implementation*. Los Angeles: University of California Press.
- Secomski, K. (1967). *Rozwój gospodarczy a postęp społeczny*. *Nowe Drogi* nr 10.
- Secomski, K. (1978). *Polityka społeczno-ekonomiczna. Zarys teorii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Szczyński, J. (2007). *Najnowszy Raport UNDP o Rozwoju Społecznym 'Milenijne Cele Rozwoju: porozumienie między narodami na rzecz walki z ubóstwem'*. Wiadomość na portalu NGO.pl: < <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosci/42666.html>>.
- UNDP (2007). *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*. Warszawa: Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju.
- UNSTAT. *Official list of MDG indicators*. Portal Millennium Development Goals Indicators: < <http://unstats.un.org/unsd/mdg/>>.
- WB (2003). *New Paths to Social Development: Community and Global Networks in Action*. Washington DC: World Bank.
- Wolfensohn, J. D. (1999). *A Proposal for a Comprehensive Development Framework*. Discussion Draft, 21 stycznia.